

MILAN MOGUŠ

IZMEĐU MAINZA I SENJA

Milan Moguš
Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
Zrinski trg 11
HR 10000 Zagreb
mogus@hazu.hr

UDK: 655.1(497.5 Senj)(091)
003.349.12
093(091)
Izvorni znanstveni članak
Ur. broj.: 2008-11-26

Danas, kada slavimo završetak rada senjske glagoljaške tiskare u Senju, koja je - kao što je poznato - uspješno djelovala od 1494. do 1508. godine, o čemu govori brojna literatura,¹ dobro je podsjetiti se samoga početka tiskarskoga umijeća jer je ono usko povezano s jednom osobito važnom djelatnosti vezanom uz knjigu, tj. tiskanje knjiga. Pojava tiskarstva vezana je uz ime Johannes Gutenberg koji je godine 1455. dovršio u Mainzu svoj prvi tipografski rad - poznatu latinsku Bibliju na 1282 folije u dva stupca po 42 retka. Od tada, tj. od 1455. do 1500. smatra se početnim, povojnim razdobljem tiskarstva te se knjige odštampane u tom razdoblju zovu *inkunabule*. S ponosom možemo reći da Hrvati pripadaju onim malobrojnim europskim narodima koji imaju svoje inkunabule, tj. vlastite knjige tiskane na vlastitu tlu u prvim desetljećima tiskarstva.

Ključne riječi: senjska glagoljaška tiskara, Senj i Mainz, Gutenberg, inkunabule

Tiskarstvo je jedno od najblistavijih i po posljedicama jedno od najdalekosežnijih ostvaraja ljudskoga uma. Temelji se, kao i mnogi izumi, na jednostavnom rješenju - promjeni odnosa između jedinica. Do Gutenberg je

¹ Iz bogate literature o senjskoj glagoljskoj tiskari spominjem ovdje, samo ilustracije radi, neke rasprave akademkinje Anice Nazor koja je mnogo pisala o tome, kao npr. Glagoljske knjige tiskane u Senju (1494-1508), *Acta graphica*, 1; O potrebi kritičkih ili faksimiranih izdanja Senjske glagoljske tiskare, *Senjski zbornik*, 6; Senjska spovid općena kao izvor Akademijina rječnika, *Senjski zbornik*, 8; zatim dr. Mile Bogović, Hrvatsko glagoljsko tisućljeće, *Senjski zbornik*, 25, itd.

naime dlijeto ili pero išlo prema podlozi da bi se uklesalo ili napisalo određeno slovo. Podloga je mirovala, a ruka se kretala. U tiskarstvu je upravo obrnuto: podloga ide k slovima da bi na njoj bili otisnuti; podloga se kreće, a slova miruju. Taj je osnovni princip sačuvan u tiskarstvu do danas bez obzira na usavršenost tehnika koje su se primjenjivale ili se primjenjuju.

Kad govorimo o povezanosti Hrvata s početcima tiskarstva, onda treba imati na pameti dvije faze. Prva je vrlo rano prihvaćanje tzv. crne umjetnosti kao *novuma* u izdavanju knjiga. Tako su npr. mnogi Hrvati latinskoga izraza tiskali svoja djela vrlo brzo pošto se pojavio Gutenbergov izum. Među prvima je to učinio Nikola Modruški tiskajući svoju *Oratio in funere Petri Cardinalis S. Sixti* u Rimu 1474., a odmah zatim Šibenčanin Juraj Šižgorić objavljuje tiskom već 1477. godine u Veneciji svoje *Elegiae et carmina* (Elegije i pjesme). Njihovim su putom krenuli i drugi. Za relativno se kratko vrijeme pokazalo da broj tiskanih knjiga hrvatskih latinista neprestano raste. Osim toga već na početku tiskarstva pojavio se znatan broj onih Hrvata koji su postali pravi majstori nove "crne" umjetnosti poput Andrije Paltašića, Dobrića Dobrićevića i Grgura Senjanina. Ovoga posljednjega možemo istaknuti jer je, kao vrstan tipograf radio ne samo u Veneciji nego i u Istri, a zatim i u senjskoj tiskari. Nije stoga čudo da su se nekoliko godina nakon toga počele tiskarskim načinom objavljivati također knjige tekstova domaćega književnoga izraza osobito one koje su nedostajale prvenstveno domaćem svećenstvu, a to su misali i brevijari, pored drugih potrebnih svećeničkih priručnika.

Prva hrvatska tiskana knjiga jest glagoljicom tiskan *Misal po zakonu rimskoga dvora*. Tiskanje je dovršeno 22. veljače 1483., dakle 9 godina prije okrića Amerike ili 10 godina nakon Krbavske bitke. Ta se datacija lijepo vidi na kraju knjige gdje u kolofonu piše (transliterirano):

LETЪ G(OSPOD)NIHЪ .9Û OV . Č.U.O.V.(= 1483) M(ESE)CA
PERV(A)RA D(Ъ)NI . IB. I.B.(= 22) TI MIS(A)LI BIŠE SVRŠENI.

Možda će se komu činiti čudnim što je godina 1483. napisana slovima Č.U.O.V. Međutim, u tome nema nikakve egzotike. Naime, u starim su se pismima brojke označavale slovima, a svako je slovo imalo svoju brojnu vrijednost. Tako je npr. slovo Č imalo u glagoljici vrijednost 1000, isto kao *M* u latinici. Arapske su znakove za brojeve prenijeli u Europu Arapi koji su ih preuzeli od Indijaca, zato se i zovu arapske brojke. Važno je također da su

Arapi tada preuzeli i indijski znak *cifru* za nulu (ništicu), a pojava znaka za ništicu omogućila je veliku preciznost u matematici. Usput da kažem i to da su se brojke tek od rimskoga doba počele pisati od lijeva na desno, a ne, kao dotada, od desna na lijevo.

Pojava prve tiskane knjige veoma je važan događaj u hrvatskoj kulturnoj povijesti iz nekoliko razloga. Prvo, prije 525 godina tiskana je prva hrvatska knjiga. Drugo, tiskom se objavljuje misal, dakle temeljna i najpotrebnija knjiga u repertoriju teološkoga i obrednoga štiva. Treće, prvotiskom glagoljskoga misala pojavljuje se prvi put u Hrvatskoj misal koji nije bio tiskan latinskim jezikom. To znači da se jezik misala smatrao ravnopravan latinskomu. To izjednačenje obaju jezika datira u Hrvatskoj već od sredine 13. st. kada papa Inocent IV. odobrava svojim otpisom prvih ožujskih dana 1248. senjskomu biskupu Filipu da ne samo niži kler nego svi svećenici pa i on, Filip, kao biskup i svi njegovi nasljednici mogu u liturgiji rabiti "*littera specialis*" (posebno pismo), tj. glagoljicu jer Hrvati vjeruju da to pismo potječe od blaženoga Jeronima.² Četvrto, pojava najvažnije obredne knjige sa strogo određenim tekstovima visokoga stila potvrda je glagoljaške intelektualne i ekonomske snage.³ Jer, zahvaljujući upravo tome bilo je moguće da Hrvati tiskaju svoju knjigu samo 28 godina nakon Gutenbergova izuma te tako uđu u krug onih europskih naroda koji imaju svoje inkunabule. Osim toga hrvatski je *Misal po zakonu rimskoga dvora* tiskan ponajboljim slovima uglate glagoljice kojih ljepotu nije nadmašila ni jedna onodobna glagoljska tiskara. Uzrok se tomu nalazi zacijelo u činjenici da su slova za naš Prvotisak, za *editio princeps*, rezana po uzoru na prekrasna slova rukopisnoga misala kneza Novaka iz 1368. godine. To nas ujedno navodi na zaključak da su *Misal* iz godine 1483. priredili hrvatski pisci i tiskarski stručnjaci te ga s pravom smatramo prvim tiskarskim spomenikom hrvatske kulture.

Gdje je tiskan naš glagoljski *Misal* iz 1483., ne znamo jer nije u kolofonu navedeno mjesto tiskanja, pa definitivnoga odgovora za taj podatak na žalost, nemamo. Neki misle da mu zbog raskošnosti i ljepote mjesto nastanka treba tražiti u Veneciji jer je tiskarsko umijeće tada tamo cvalo. Drugi su pak bili skloni pretpostavci da je naš *Misal* tiskan na domaćem tlu u Kosinju gdje su se prema jednoj zabilješci iz kasnijega vremena svojedobno

² M. BOGOVIĆ, 1998, 105.

³ E. HERCIGONJA, 1984.

bili tiskali glagoljski brevijari.⁴ Ta se teza sve više napušta jer su najnovija istraživanja, poglavito gospičko-senjskoga biskupa Mile Bogovića, pokazala da osnovni zaspis o kosinjskoj tiskari, tj. izvještaj o vizitaciji senjsko-modruškoga biskupa Sebastijana Glavinića uopće nije Glavinićev i ne pruža nikakve čvrste dokaze da je u Kosinju tiskan prvi glagoljski misal.⁵ Treći smatraju, s mnogo razloga (proučavajući npr. kalendar svetaca), da je *Misal* priređen za tisak u Istri, a možda tamo i odštampan.⁶ Svemu se tomu može dodati podatak da je papir našega Prvotiska "najvećim dijelom njemačkog podrijetla, a ne talijanskog" što nikako ne bi išlo u prilog Veneciji kao mjestu tiskanja. Na Istru, dakle na domaće tlo, upućuju i slova *Misala* koja su nedvojbeno izrađivana prema prekrasnim glagoljskim slovima rukopisnoga Misala kneza Novaka iz godine 1368., koji se danas čuva u Beču, ali je još 1405. bio u vlasništvu crkve sv. Jelene i sv. Petra u Nugli (kraj Roča) i, zatim, prodan. Novakov se glagoljaški kodeks spominje i 1482., dakle godinu dana prije našega Prvotiska, i to da se nalazi u Izoli u Istri. Radi se o dvobojnoj tehnici tiskanja gdje su upute svećeniku tiskane crvenim slovima, a molitve crnim slovima. Višebojnost tiskarske tehnike bio je ne samo tada nego i mnogo stoljeća nakon toga vrhunac tiskarskoga umijeća, prava umjetnost. Iz svega se spomenutoga može zaključiti da je *Misal* iz godine 1483. pripreman zasigurno na domaćem, hrvatskom tlu, a vrlo vjerojatno i tiskan. Zašto mjesto njegova tiskanja nije navedeno, teško je reći, pogotovu zato što se svaka onodobna tiskara i te kako hvalila svakim tiskanim djelom. Razlozi su vjerojatno bili veoma važni, kad je taj podatak izostao. Nastao gdje nastao ostaje činjenica da *editio princeps* zaslužuje svu našu pozornost i divljenje. Bio je to sjajan početak jednoga novoga razdoblja u povijesti hrvatske kulture. I kad se po takvu početku moglo očekivati da će glagoljaška knjiga rasti brojem i nadvisivati tiskarskim umijećem jedna drugu, što potvrđuju nove inkunabule (npr. *Brevijar po zakonu rimskoga dvora* 1491.; *Brevijar hrvatski* 1493.) dolazi uskoro već godine 1493. do tragične krbavske bitke kad je bio sasječen najutjecajniji i najbogatiji dio hrvatskoga plemstva. Istina glagoljaška će se knjiga tiskati i dalje na domaćemu tlu, čak u inkunabulno doba (npr. u Senju, opet *Misal po zakonu rimskoga dvora* 1494.; *Spovid općena* 1496.) ili u prvim desetljećima

⁴ Z. KULUNDŽIĆ, 1966, 167-304.

⁵ M. BOGOVIĆ, 1991, 117-128; M. BOPOVIĆ, 1998, 105.

⁶ M. PANTELIĆ, 1967, 5-108.

postinkunabulnoga doba (npr. u Senju i kasnije u Rijeci), doduše ponešto skromnije od velebnoga Prvotiska i njegove blistave pojave.

Izum Johannes Gutenberg bio je veoma blagotvoran za hrvatsku knjigu. Pojavilo se, kao što rekosmo, nekoliko glagoljaških tiskara na hrvatskom prostoru (Istra, Senj, Rijeka), a ta činjenica ima prvorazredno značenje. Osim toga, hrvatska se knjiga tiskala i u drugim poznatim knjižarskim središtima. U svim tim domaćim i stranim tiskarskim "hižama" radili su naši ljudi koji su u najvećem broju dosegli vrh tiskarskoga umijeća, postavši poznati i priznati majstori crne umjetnosti. Hrvatsko je tiskarstvo toliko unapređovalo da je sasvim razumljiv ushit žakna Jurja iz Roča koji je u *Misalu kneza Novaka* između ostaloga zapisao:

Vita vita.

Štampa naša gori gre

tako ja hoću

da naša gori gre.

Iako ne znamo sasvim točno smisao spomenutoga ushita, činjenica je da je naša glagoljaška knjiga zaista išla sve više i više. Otvarala je putove pisanoj riječi u mnogim sredinama i tako upoznavala čitatelje sa štivima različitih sadržaja. Time je ujedno popularizirala hrvatski književni izraz u širokom rasponu od ustaljenih knjiških oblika prethodnih razdoblja do uporabe onih domaćih izričaja koji su bili puku bliski i razumljivi. Stoga je početno razdoblje našega tiskarstva ispod pojavnosti različitosti još više učvršćivalo široke tokove dubljega jedinstva hrvatskoga književnoga jezika. Na spomenute je blagodati valjalo upozoriti jer su oni zbili u širokome luku između Mainza i Senja.

Literatura

Mile BOGOVIĆ, Hrvatsko glagoljsko tisućljeće, *Senjski zbornik*, 25, Senj, 1998.

Mile BOGOVIĆ, Takozvani Glavinićev opis Like i Krbave iz 1696. godine, *Croatica Christiana*, 27, Zagreb, 1991.

Eduard HERCIGONJA, *Nad iskonom hrvatske knjige*, Zagreb, 1984.

Zvonimir KULUNDŽIĆ, Glagoljaška štamparija XV-XVI stoljeća Kosiinj-Senj-Rijeka, *Senjski zbornik*, II, Senj, 1966.

Marija PANTELIĆ, Prvotisk glagoljskog misala iz 1483. prema misalu kneza Novaka iz 1368., *Radovi Staroslavenskog instituta*, 6, Zagreb, 1967, 5-108.

BETWEEN MAINZ AND SENJ

Summary

Today when we celebrate the end of work of Senj's glagolitic press in Senj, which – as known – worked successfully from 1494 until 1508, which is described in great detail in the literature⁷, it is good to remember the beginning of the printing art because it is closely connected to a specially important activity related to book i.e. book printing. The invention of printing was related to the name of Johannes Gutenberg who in 1455 in Mainz finished his first typographic work – the famous Latin Bible on 1,282 leaves in two columns of 42 lines. Since then i.e. from 1455 until 1500, which is considered to be the beginning of the development of printing and books printed in this period were called *incunabulas*. We can be proud to say that Croats belong to these small number of European people who had their incunabula i.e. their own books printed in their territory during the first decades of printing.

Keywords: Senj glagolitic press, Senj and Mainz, Gutenberg, incunabula.

⁷ From rich literature about Senj glagolitic press we mention here only for the illustration some discussions of academic Anica Nator who wrote abundantly on this such as: *Glagoljske knjige tiskane u Senju (1494-1508)*, [Glagolitic books printed in Senj (1494-1508], *Acta graphica* 1, *O potrebi kritičkih ili faksimiranih izdanja Senjske glagoljske tiskare*, [About need for critic or faximil edition of Senj glagolitic press], *Senjski zbornik* 6, *Senjska spovid općena kao izvor Akademijina rječnika*, [Senj confession as source for Academy Dictionary], *Senjski zbornik* 8; then Dr. Mile Bogović: *Hrvatsko glagoljsko tisućljeće*, [Croatian glagolitic millennium], *Senjski zbornik* 25, itd.